

„Przekład komizmu” czy „komizm w przekładzie”, czyli o problemie tłumaczenia niemieckiej gry komputerowej „Deponia” na język polski

Translation of humor or humor in translation. Some Problems of translating the German computer game Deponia into Polish

Emil Daniel LESNER

Uniwersytet Szczeciński / University of Szczecin

E-mail: emil.lesner@usz.edu.pl, 

Abstract: The author discusses some linguistic problems in translation of humorous segments within the computer game Deponia into Polish. The main goal of his article is to define some effective translation techniques and strategies, which can be helpful in the translation process.

Keywords: translation of humor, translation techniques, translation strategies

1. Wstęp

Problem przekładu komizmu zajmuje teoretyków i praktyków tłumaczenia od dawna, a ich opinie w tej kwestii są podzielone. Część naukowców uważa, że zjawisko komizmu cechuje się nieprzekładalnością (do grona badaczy reprezentujących wspomnianą hipotezę należałoby zaliczyć m.in. Romana Jakobsona i Krzysztofa Lipińskiego, zob. R. Jakobson 1959: 118 oraz K. Lipiński 2004: 173), druga grupa wyraża natomiast pogląd o szczególnej trudności w przekładzie zjawisk komicznych (zob. m.in. P. Fast 1991, E. Teodorowicz-Hellman 1997 oraz A. Budrewicz-Beratan 2008). Naszym zadaniem nie jest dokładne opisanie zjawiska komizmu, a jedynie nakreślenie pewnych podstawowych reguł jego wyrazu. Przystępując do analizy zjawisk komicznych należy mieć na uwadze, że jest to zjawisko złożone i może być artykułowane przy pomocy odmiennych mechanizmów językowych (m.in. przy zastosowaniu ironii, która wyraża się poprzez użycie podobnych mechanizmów, więcej na ten temat zob. R. Gibbs 2000: 13, P. de Man 2000: 253–254 oraz S. Attardo 2002: 163–165). W części teoretycznej postaramy się także sformułować na podstawie wybranej literatury teoretycznej priorytety i cel pracy tłumacza podczas przekładu zjawisk o komicznym charakterze. Korpus badawczy stanowi piosenka wprowadzająca do niemieckiej gry komputerowej „Deponia” oraz jej polski przekład. Dobór materiału do analizy w części praktycznej motywujemy niezwykle pozytywnym przyjęciem, jakie spotkało się cytowanie poniżej tłumaczenie ze strony polskich odbiorców wspomnianej gry komputerowej. Nadrzędnym celem niniejszego artykułu jest więc przede wszystkim translatoryczna analiza niemieckiej piosenki

oraz zdefiniowanie na jej podstawie stosownych strategii i technik przekładowych, które mogłyby pomóc tłumaczom w przekładzie zjawisk komicznych.

2. O komizmie i jego językowych środkach wyrazu

„Słownik Języka Polskiego” Mirosława Szymczaka definiuje rzeczownik *komizm* jako

zespół cech jakiejś osoby, sytuacji, zdarzenia, przedmiotu budzących wesołość, rozśmieszających; ujmowanie i przedstawianie czegoś w sposób wywołujący śmiech; śmieszność, zabawność, komiczność.

Z przytoczonej powyżej definicji wynika, iż jest to zjawisko złożone i wieloaspektowe, którego nadrzędnym celem jest realizacja funkcji ludycznych (rozbawienie odbiorcy). Takie ujęcie *komizmu* stanowi jednak daleko idące uproszczenie w przedstawieniu omawianego tu zagadnienia. Wielu badaczy wymienia wiele odrębnych teorii, których zadaniem jest adekwatne opisanie mechanizmów konstytuujących wspomniane zjawisko (wśród nich m.in. teorię ulgi, sprzeczności i in., zob. B. Dziemdok 1958: 81–82 oraz J. Levinson 2006: 310–311). W niniejszej pracy przytoczymy jedynie teorię sprzeczności, ponieważ będzie ona istotna dla przeprowadzonej poniżej analizy tłumaczeniowej. *Teoria sprzeczności* zakłada, że istotną cechą zjawisk komicznych jest przedstawienie w danym obiekcie lub osobie cech ze sobą kontrastujących. Zjawisko komizmu powstaje w związku z powyższym w wyniku porównania dwóch sprzecznych stanów rzeczy (zob. J. Levinson 2006: 310). Wyrazem tego typu sprzeczności jest także wspomniana wcześniej ironia, która objawia się, według Paula de Mana (zob. P. de Man 2000: 253–254), w „odchyleniu między znaczeniem literalnym a figuratywnym”, w wyniku czego zachodzi sprzeczność między znaczeniem dosłownym a pragmatyczną intencją mówiącego. Niezwykle istotny jest również związek zjawisk komicznych z kulturą macierzystą, daną wspólnotą komunikacyjną i kontekstem sytuacyjnym w danym języku wyjściowym, na co zwracają uwagę m.in. Aleksandra Budrewicz-Beratan i Krzysztof Lipiński (zob. K. Lipiński 2004: 173 oraz A. Budrewicz-Beratan 2008: 384). Komizm jest więc postrzegany przede wszystkim jako zjawisko językowo-kulturowe oddziałujące na płaszczyznę pragmatyczną języka. Danuta Buttler wyróżnia przy tym trzy etapy dekodowania zjawisk komicznych, wśród nich tzw. „fazę szoku”, czyli zaskoczenie z powodu inności i dziwaczności przedmiotu komicznego; zrozumienie mechanizmu powstawania zjawisk komicznych (tzw. faza kognicji, zob. J. Levinson 2006: 308) oraz komiczną radość wynikającą z interpretacji postrzeganego zjawiska (zob. D. Buttler 2001: 25–26). Dla Buttler *komizm* to zbiór zjawisk gramatycznych i leksykalnych zdolnych wywołać reakcję komiczną (zob. D. Buttler 2001: 31). Do wspomnianych komicznych narzędzi językowych należą, według polskiej autorki, neologizmy, modyfikacje formy graficznej, fleksyjnej i słowotwórczej jednostek leksykalnych, a także wykorzystanie ich cech brzmieniowych, tj. rytm lub eufonia. Oprócz tego, jak podaje Benenowska, do artykułowania zjawisk komicznych służą również modyfikacje stylistyczne leksemów (w tym w warstwie intertekstualnej, zob. I. Benenowska 2014: 20). Kwiryňa Sęk zwraca ponadto uwagę na subiek-

tywny wymiar zjawisk komicznych, będąc podobnie jak cytowani powyżej autorzy zdania, że istnieją pewne obiektywne mechanizmy mające zadanie wywołać u odbiorcy reakcję komiczną. Do wspomnianych zjawisk Sęk zalicza zabawę słowem, ironię, aluzję, zaskakujące pointy i porównania, a także kontrasty semantyczne i stylistyczne w wypowiedzi językowej (zob. K. Sęk 2014: 274). Mateusz Gaze wymienia oprócz tego jako językowe środki tworzenia komizmu wieloznaczność, homonię, leksemę o ograniczonym zasięgu środowiskowym i chronologicznym, neologizmy oraz skrótowce (zob. M. Gaze 2013).

3. Komizm a przekład

Postrzeganie komizmu w kategoriach kulturowych z wyraźnie zasygnalizowanym subiektywizmem w interpretacji, a także duża różnorodność środków językowych w budowaniu zjawisk o charakterze komicznym powodują, że jest on niezwykle uciążliwy w procesie przekładu. Kluczowym aspektem dla przekładalności zjawisk komicznych jest dokładna analiza tekstu wyjściowego w celu prawidłowego zdefiniowania mechanizmów mających na celu wywołanie reakcji komicznej u odbiorcy tekstu wyjściowego, a więc wymieniona powyżej faza kognicji w dekodowaniu komizmu. To od niej zależy prawidłowy dobór priorytetów, strategii oraz technik w przekładzie. Jako zjawisko kulturowe komizm jest wyrazem tzw. (nie-)przekładalności względnej¹ (zob. K. Hejwowski 2005: 358). Krzysztof Hejwowski proponuje następujące techniki przekładu elementów kulturowych: (1) przekład obcojęzycznej jednostki tłumaczeniowej bez objaśnienia, (2) tłumaczenie z objaśnieniem (tłumacz w formie stosownego metatekstu uzupełnia tekst docelowy o dodatkowe treści ułatwiające odbiorcy jego zrozumienie), (3) tłumaczenie syntagmatyczne bez elementów wyjaśniających (jest to tłumaczenie syntaktycznie adekwatne bez wyjaśniania znaczenia kulturowego), (4) przekład syntagmatyczny z elementami wyjaśniającymi (niedosłowny przekład danego fragmentu tekstu wyjściowego z wyjaśnieniem kulturowych znaczeń w nim zawartych), (5) zastosowanie znanego odbiorcom kultury docelowej ekwiwalentu (przykładowo w przypadku przekładu aluzji do tytułów książek, które zostały wcześniej przetłumaczone na język docelowy), (6) zastosowanie ekwiwalentu funkcjonalnego (czyli użycie elementów bardziej znanych odbiorcom tekstu docelowego), (7) użycie hiperonimu (istnie-

¹ Termin ten został użyty przez Krzysztofa Hejwowskiego dla określenia szczególnych trudności w procesie przekładu. Sam autor wychodzi z założenia, że prawdziwa nieprzekładalność może jedynie przejawiać się w braku zainteresowania oraz czytelników dla konkretnego tłumaczenia i nazywa ją nieprzekładalnością absolutną (zob. K. Hejwowski 2005: 357–358, więcej na temat (nie-)przekładalności zob. E. D. Lesner/ P. Sulikowski 2013 oraz E.D. Lesner 2014). Ze względu na progresywność zjawiska nieprzekładalności, czyli fakt, że poprzez kreatywną działalność tłumaczeniową przekładalność tekstów ciągle wzrasta (zob. W. Koller 1992: 166) oraz ze względu na ogólnie pojętą niemożliwość odzwierciedlenia w tłumaczeniu wszystkich aspektów tekstu wyjściowego nieprzekładalność traktowana jest przez nas jako zjawisko o janusowym obliczu. Z tej przyczyny proponujemy termin *(nie-)przekładalność* w zastępstwie za terminy *przekładalność* i *nieprzekładalność*, które są ze sobą nierozzerwalnie powiązane.

je tu jednak duże niebezpieczeństwo neutralizacji elementu kulturowego w przekładzie), (8) technika opisowa (zamiast danego ekwiwalentu tłumacz wprowadza do tekstu przekładu definicję danego elementu kulturowego) oraz (9) rezygnacja z przekładu elementu kulturowego (zob. K. Hejwowski 2006: 76–83).

Należy również zaznaczyć, że część z wymienionych tu technik przekładu nie jest adekwatna do tłumaczenia zjawisk komicznych. I tak przykładowo zaleca się niestosowanie podczas przekładu wszelkich technik polegających na wyjaśnieniu mechanizmów budujących efekt komiczny, ponieważ istnieje wówczas duże ryzyko, że tłumaczone komiczne zjawiska językowe utracą przez to swoją ludyczną funkcję (podobne zdanie prezentuje m.in. Krzysztof Lipiński, zob. K. Lipiński 2004: 25–27). Z przytoczonego powyżej zbioru technik przekładu najbardziej stosowne w kontekście tłumaczenia językowych środków wyrazu zjawisk komicznych jest zastosowanie ekwiwalentów znanych odbiorcom tekstu docelowego oraz użycie ekwiwalentów funkcjonalnych. Tłumacz w związku z powyższym powinien starać się odwoływać w swoim tłumaczeniu do wspólnych dla odbiorców tekstu docelowego zjawisk i sytuacji², które mogą być postrzegane jako komiczne w kręgu kultury docelowej. Nadrzędnym celem tłumacza byłoby więc powielenie na podstawie stosownej analizy tekstu wyjściowego zawartych w tekście oryginalnym językowych mechanizmów wyrażania zjawisk komicznych i przeniesienie ich do tekstu docelowego.

4. Analiza przykładów

Korpus badawczy niniejszej pracy stanowi niemiecka piosenka wprowadzająca do komediowej gry komputerowej „Deponia”, stworzonej przez firmę Daedalic Entertainment, i jej tłumaczenie na język polski. W pierwszej części niniejszej analizy spróbujemy opisać na podstawie tekstu wyjściowego występujące w nim mechanizmy językowe, które mogą potencjalnie wywoływać reakcję komiczną wśród odbiorców. Kolejnym krokiem będzie porównanie tekstu wyjściowego z tekstem docelowym w celu zdefiniowania, jakimi środkami językowymi tłumacz stara się osiągnąć ekwiwalentny efekt w odniesieniu do czytelników tekstu docelowego, oraz w celu stwierdzenia, czy zastosowane w tekście wyjściowym mechanizmy tworzenia sytuacji komicznych zostały również użyte w tekście docelowym. Na potrzeby niniejszej analizy będziemy korzystać głównie z monolingwalnych słowników języka polskiego [SZYM] i niemieckiego [DUD], a także z zaproponowanej przez m.in. Krzysztofa Lipińskiego (zob. K. Lipiński 2002: 73 oraz 2004: 126) typologii technik tłumaczeniowych, wśród których można wyróżnić inwersje (rozumiane jako przesunięcie pewnych form językowych na koniec wersu), uzupełnienia (rozumiane jako

² Akcentowanie wspólnoty doświadczeń cechuje również zwolenników tzw. teorii przekładalności absolutnej, którzy formułując swoje sądy na podstawie teorii uniwersaliów oraz gramatyki generatywnej Noama Chomsky’ego głoszą hipotezę o absolutnej przekładalności każdego tekstu (więcej na ten temat zob. R. Stolze 2005: 45–46 oraz E.D. Lesner 2014: 64–69). Hipoteza o absolutnej przekładalności każdego tekstu jawi się nam jako bardzo idealistyczna i naszym zdaniem podkreśla jedynie tzw. generalną przetłumaczalność, o której wspomina szerokie grono badaczy zainteresowanych procesem przekładu (zob. m.in. E. Nida 1969: 483, W. Koller 1992: 166, O. Kade 1980: 26 i in.).

wprowadzenie do tekstu docelowego form nieistniejących w języku wyjściowym), opuszczenia (rozumiane jako rezygnacja z wprowadzenia do tekstu docelowego odpowiedników dla pewnych form leksykalnych występujących w tekście wyjściowym), generalizacje (czyli uogólnienia pewnych fragmentów tekstu oryginalnego), konkretyzacje (rozumiane jako uszczegółowienie pewnych fragmentów tekstu wyjściowego) oraz kompensacje (czyli umieszczanie określonych cech stylistycznych, archaicznych, estetycznych itp. w innych miejscach tekstu docelowego).

Tekst wyjściowy	Tekst docelowy
Du alte Memme denkst, du hast Probleme, <1>	Żał schaby mi ścisła, gdy ciągle się ciskasz <1>
nur weil etwas Abwasch die Spüle verstopft. <2>	o brudne naczynia jak chlew, co czule pieszczą zlew. <2>
Spar das Gezeter, gedenke der Väter; <3>	Mam dość tych kwasów, dąsów, racz wspomnieć czas ojców, <3>
sie hausten in Armut umgeben von Schrott. <4>	co żyli w świecie gomory, gdzie fetor i obsyf był spory! <4>
Doch wo alles verloren schien, ward einer geboren; <5>	Gdy wiara gasła po trochu powstał człowiek z paprochów, <5>
er war saustark und lässig, sein Haar saß perfekt. <6>	urokiem i sprytem on grzeszył i fryki stylową ucieszył, <6>
Und mit Großmut und Tapferkeit sprach er: Ich bin's leid. <7>	odwagi zapas miał spory, by ryknąć: „bujając się wory, <7>
Macht euren Mist ma' allein, ich muss weg! <8>	Nie wtykać mi w kaszę nosów i zegnaj ja tedy was”. <8>
Hussa, er muss dann mal weg! <9>	I odszedł na niego już czas! <9>

Wprowadzone do tekstu wyjściowego elementy komiczne mogą się zawierać w wyrażonej w pierwszych dwóch wersach ironii, zestawieniu na płaszczyźnie stylistycznej wypowiedzi języka podniosłego z językiem potocznym oraz przedstawieniu na płaszczyźnie semantycznej sprzeczności, których zadaniem jest dokładniejsza charakterystyka protagonisty komputerowej produkcji.

W wersach <1–2> autor tekstu wyjściowego wprowadza do przekładu rzeczownik *Memme*, który [DUD] wyjaśnia w następujący sposób: „[pierwotnie: część języka dzieci] (regionalnie i nieprzyjaźnie) żeńska pierś”³ oraz stwierdzenie „nur weil etwas Abwasch die Spüle verstopft” (pl. „tylko dlatego, że brudne naczynia zalegają w zlewie”). Funkcję wprowadzającą znaczenie ironiczne wypowiedzi pełni jednostka tłumaczeniowa *du denkst* (pl. *myślisz*), której zadaniem jest zakomunikowanie treści o przeciwstawnym znaczeniu niż dosłowne znaczenie występującego w tekście wyjściowym wersu <2> (zob. m.in. D. Wilson / D. Sperber 2007: 35), a także dowcipna krytyka zachowania przedstawionej w tekście oryginalnym matki, którą autor określa w pejoratywny sposób opisanym powyżej rzeczownikiem.

³ zob. [DUD]: „[mhd. memme, mamme = Mutter(brust), urspr. Lallwort der Kinderspr.] (landsch. derb) <meist Pl.> weibliche Brust”, wszystkie tłumaczenia na język polski E.L.

Kolejnym językowym zabiegiem, którego zadaniem jest wywołanie w odbiorcach reakcji komicznej jest zestawienie w myśl opisanej powyżej teorii sprzeczności języka podniosłego z językiem potocznym w wersach <3–6>. Bezsprzecznym pozostaje fakt, że autorzy tekstu wyjściowego wprowadzają do wypowiedzi o wiele więcej leksemów charakterystycznych dla języka potocznego niż dla języka podniosłego. Skutkiem wspomnianych zabiegów lingwistycznych występujący w wersji <3> czasownik *gedenken*, który jest częścią jednostki leksykalnej *gedenke der Väter* (pl. *wspomnij ojców*) i który [DUD] wyjaśnia jako „wspominać kogoś z wyrazem czci i z podkreśleniem jego zasług”⁴, zestawiony jest z jednostkami leksykalnymi o znaczeniu potocznym, tj. rzeczowniki *Gezeter* (zob. [DUD]: „(pejoratywnie) długotrwały wrzask”⁵) i *Schrott* (zob. [DUD]: „(pejoratywnie) niepotrzebne (często stare i zepsute) rzeczy, rupiecie, graty”⁶) oraz czasownik *hausen* (zob. [DUD]: „(potocznie i pejoratywnie) żyć w złych warunkach mieszkalnych”⁷).

Funkcję komiczną może pełnić także zastosowany w wersji <6> neologizm *sau-stark*, który służy do charakterystyki głównego bohatera i został utworzony od przymiotnika złożonego *bärenstark* poprzez wymianę morfemu *bären-* na morfem *sau-*. Przymiotnik *bärenstark* składa się z rzeczownika *Bär*, morfemu słowotwórczego *-en-* oraz przymiotnika *stark*. Leksem *Bär* [DUD] wyjaśnia jako „wielkie drapieżne zwierzę o grubej, brunatnej skórze, przysadzistym ciele i niewielkim ogniu”⁸, co odpowiada polskiemu ekwiwalentowi *niedźwiedź*. Przymiotnik *stark* [DUD] opisuje jako „posiadać dużo siły, być silnym”⁹. Niemiecki przymiotnik złożony oznaczałby więc w odniesieniu do ludzi osobę o wyjątkowej sile fizycznej. Zastosowany przez autora piosenki do utworzenia neologizmu rzeczownik *Sau* [DUD] określa jako „świnia domowa, locha”¹⁰, co potęguje efekt komiczny.

W wersach <7–8> autor tekstu wyjściowego wprowadza kolejne kontrasty, które również mogą pełnić funkcje ludyczne. Główny bohater charakteryzowany jest bowiem rzeczownikami *Großmut* oraz *Tapferkeit*. Pierwszy z rzeczowników [DUD] opisuje jako „szlachetne usposobienie, wielkoduszność”¹¹, drugi zaś jako „nieustraszone i odważne zachowanie w obliczu niebezpieczeństwa”¹². Pomimo wspomnianych pozytywnych cech charakteru bohater nie jest jednak skory do pomocy i opuszcza swoje miejsce zamieszkania w chwili, w której jest najbardziej potrzebny (zob. wers <5>: dt. „Doch wo alles verloren schien [...]”, pl. „Wówczas gdy wszystko wydawało się stracone [...]). Wrażenie kontrastu pogłębia ponadto fry-

⁴ zob. [DUD]: „an jmdn., etw. ehrend, anerkennend zurückdenken, erinnern u. dies äußern”.

⁵ zob. [DUD]: „(abwertend): [dauerndes] Zetern”.

⁶ zob. [DUD]: „(ugs.) unbrauchbares (oft altes u. kaputt) Zeug; Plunder”.

⁷ zob. [DUD]: „unter schlechten Wohnverhältnissen leben”.

⁸ zob. [DUD]: „großes Raubtier mit dickem braunem Pelz, gedrungenem Körper u. kurzem Schwanz”.

⁹ zob. [DUD]: „viel Kraft besitzend, über genügend Kräfte verfügend; von viel Kraft zeugend; kräftig”.

¹⁰ zob. [DUD]: „<Pl. Säue, fachspr. -en> weibliches Hausschwein, Mutterschwein”.

¹¹ zob. [DUD]: „edle Gesinnung; Großzügigkeit: G. gegen den Besiegten zeigen”.

¹² zob. [DUD]: „unerschrockenes, mutiges Verhalten im Augenblick der Gefahr”.

wolny sposób wysławiania się głównego bohatera. W wersie <8> stwierdza on „Macht euren Mist ma' allein, ich muss weg!”. Protagonista nie waha się użyć rzeczownika *Mist*, którego leksykograficzna definicja „wymieszane ze słomą ekskrementy pewnych zwierząt domowych mogące służyć za nawóz”¹³ zestawia go z polskim rzeczownikiem *gnój*. Główny bohater nie stosuje ponadto powszechnej w języku niemieckim formy grzecznościowej (wyrażanej przy pomocy 3. os. l.m.), która wyraża szacunek do innych osób (zob. wers <8>).

Polskie tłumaczenie pierwszego wersu niemieckiej piosenki cechuje zmiana perspektywy przedstawienia zawartych w tekście wyjściowym treści. Widoczna w tekście oryginalnym apostrofa *du alte Memme* została zastąpiona przez skoncentrowany na osobie mówiącej ekwiwalent *żał schaby mi ściska*. Tłumacz wprowadza tym samym do tekstu docelowego nie występujące w tekście oryginalnym rzeczowniki *żał* (w znaczeniu [SZYM]: „uczucie smutku z powodu utraty kogoś, czegoś, z powodu doznanego zawodu”) oraz *schaby*, których zadanie polega na wywołaniu efektu komicznego. Występujący w niniejszym kontekście jedynie w liczbie mnogiej rzeczownik *schaby* używany jest według [WSJP] w znaczeniu potocznym i żartobliwym jako „odcinek ciała ludzkiego z tyłu, między plecami a pośladkami”. Trzeba podkreślić, że znaczenie to nie jest notowane w słownikach ani korpusach języka polskiego [SZYM], [DOR], [SOB] oraz [KorSJP] i [NKJP], które opisują jedynie dwa użycia wspomnianego leksemu, tj. „mięso z kością pochodzące z odcinka piersiowo-lędźwiowego półtuszy wieprzowej; potrawa przyrządzona z takiego mięsa” oraz „mocno umięśniony mężczyzna” (zob. [NKJP] przykład 10.: „moim zdaniem to antifa się zbłaźniła, te schaby rozniosłyby pół tej demonstracji, gdyby nie interwencja policji”). Tłumacz wprowadza do tekstu docelowego także czasownik *ściskać* (zob. [SZYM]: „mocno trzymać; ujmować uściskiem”) w celu humorystycznego przedstawienia smutku wywołanego kłótnią z osobą będącą adresem piosenki, o czym świadczy użycie czasownika *ciskać się* (w znaczeniu [SZYM]: „rzucić się w gniewie; wybuchnąć gniewem, złościć się”). Oprócz wyraźnej jednorodności brzmieniowej czasownik *ciskać się* może być postrzegany jako ekwiwalent niemieckiego rzeczownika *Probleme*, który został przetłumaczony w sposób kreatywny przy zastosowaniu transpozycji. Skutkiem wymienionej techniki przekładu jest konkretyzacja tekstu docelowego o informację, że problemy adresata wypowiedzi lirycznej są przyczyną kłótni i gniewu (co nie jest widoczne w tekście wyjściowym w wersie *du alte Memme, denkst du hast Probleme*).

Wers <2> tekstu docelowego został przetłumaczony jako *o brudne naczynia jak chlew, co czule pieścą zlew*. Tłumacz dla uzyskania efektu komicznego wprowadza nieistniejące w tekście oryginalnym porównanie *jak chlew*, które następnie rozwija przy pomocy uzupełnienia w postaci zdania podrzędnego *co czule pieścą zlew*. Wspomniane porównanie ma na celu zestawienie przestrzeni używanej przez ludzi (zob. rzeczownik *zlew* wyjaśniony w [SZYM] jako „rodzaj miski służącej do wylewania płynów, przytwierdzonej do ściany (zwykle pod kranem), połą-

¹³ zob. [DUD]: „mit Stroh, Streu vermischte Exkremente bestimmter Haustiere, die als Dünger verwendet werden”.

czonej rurą ściekową z siecią kanalizacyjną”) z przestrzenią użytą przez zwierzęta (zob. rzeczownik *chlew*, który [SZYM] opisuje jako „pomieszczenie dla świń (rzadko — także dla bydła)”). Efekt komiczny zostaje spotęgowany przez antropomorfizację wyrażoną przy pomocy frazy *pieścić czule*.

W wersie <3> przekładu tłumacz ponownie dokonuje modulacji zmieniając perspektywę z drugoosobowej (zob. czasownik *spar* w formie trybu rozkazującego od czasownika *sparen*, który [DUD] wyjaśnia jako „oszczędzać komuś coś nieprzyjemnego, jakiś trud”¹⁴) na pierwszoosobową (w postaci ekwiwalentu *mam dosyć*). Oprócz tego wyjaśniony powyżej rzeczownik *Gezeter* został przetłumaczony przy pomocy leksemów o potocznym znaczeniu *kwasy* (zob. [SZYM]: „zwykle w 1m nieporozumienia, niesnaski, waśnie, zły humor, grymasy, niezadowolenie, dąsy”) oraz *dąsy* (zob. [SZYM]: „zwykle w 1m zachowanie się znamionujące niezadowolenie, mniej lub więcej szczerzy gniew; grymasy, kaprysy, fochy”), czego skutkiem jest konkretyzacja tekstu wyjściowego na płaszczyźnie semantycznej. Fraza czasownikowa *gedenke der Väter* została natomiast przetłumaczona w sposób dosłowny przy użyciu ekwiwalentu *racz wspomnieć czas ojców*. Tłumacz wprowadza do tekstu docelowego czasownik *raczyć* w trybie rozkazującym, który jest opisany w [SZYM] jako „*przestarz.* dziś *iron.* zwykle z przeczeniem: *chcieć* coś zrobić, *uczynić* coś z łaski”, nadając tym samym wypowiedzi językowej ironicznego charakteru i zapowiadając zakomunikowany poniżej brak troski głównego bohatera o warunki życia społeczności, w której przyszło mu żyć.

Wers <4> tekstu wyjściowego został przetłumaczony głównie przy użyciu generalizacji, konkretyzacji oraz uzupełnienia. Występujący w niemieckim utworze w 3. os. l.m. czasu przeszłego czasownik *hausen*, który [DUD] wyjaśnia jako „(potocznie, pejoratywnie) mieszkać w złych warunkach mieszkaniowych”¹⁵ został przetłumaczony przy pomocy stylistycznie neutralnego czasownika *żyć*, a zamiast opisanego w [DUD] jako „bycie biednym, potrzeba czegoś”¹⁶ rzeczownika *Armut* zastosowano grupę imienną *świat Gomory* wprowadzając tym samym do tekstu przekładu aluzję biblijną w postaci odwołania do słynącego z grzechu kananejskiego miasta. Niemiecka grupa przymiotnikowa *umgeben von Schrott*, która składa się z opisanego w [DUD] jako „być otoczonym przez coś”¹⁷ imiesłowu przymiotnikowego biernego *umgeben* oraz rzeczownika *Schrott*, który [DUD] przedstawia jako „niepotrzebne, często drobne odpady z metalu lub stare, niepotrzebne, metalowe przedmioty”¹⁸ oraz jako „(potocznie, pejoratywnie) niepotrzebne, stare, zepsute rzeczy, rupiecie”¹⁹, została przełożona przy pomocy zdania podrzędnego *gdzie fetor i obsyf był*

¹⁴ zob. [DUD]: „(Unangenehmes, eine Mühe o. Ä.) von jmdm. fernhalten; jmdn. mit etw. verschonen”.

¹⁵ zob. [DUD]: „(ugs. abwertend) unter schlechten Wohnverhältnissen leben”.

¹⁶ zob. [DUD]: „das Armsein; Bedürftigkeit”.

¹⁷ zob. [DUD]: „auf allen Seiten (um jmdn., sich od. etw.) herum sein lassen” oraz „sich von allen Seiten um jmdn., etw. herum befinden”.

¹⁸ zob. [DUD]: „unbrauchbare, meist zerkleinerte Abfälle aus Metall od. [alte] unbrauchbar gewordene Gegenstände aus Metall”.

¹⁹ zob. [DUD]: „(abwertend); a) (ugs.) unbrauchbares (oft altes u. kaputt) Zeug; Plunder”.

spory! Dla utworzenia efektu komicznego tłumacz konkretyzuje tekst wyjściowy poprzez wprowadzenie zamiast leksemu *Armut* rzeczowników o znaczeniu potocznym *fetor* oraz *obsyf*, które zestawione z opisaną powyżej aluzją biblijną mogą wywoływać rozdzźwięk na płaszczyźnie stylistycznej wypowiedzi. Rzeczownik *fetor* [SZYM] wyjaśnia jako „wstrętna woń; odór, smród”, natomiast leksem *obsyf* nie jest rejestrowany przez słowniki języka polskiego [WSJP], [SZYM], [DOR] oraz [SOB]. Został on utworzony w celu wywołania komicznego efektu wypowiedzi poprzez dodanie do rzeczownika *syf* (w znaczeniu [SZYM]: „(wulg.) brud, bałagan, nieporządek”) morfemu słowotwórczego *ob-*, który jak podaje [SZYM] używany jest przede wszystkim jako „przedrostek występujący w rzeczownikach lub przymiotnikowych formacjach odmiennych, oznaczających zwykle to, co jest bliskie czegoś, sąsiadujące z czymś”. W kontekście przytoczonej powyżej piosenki wspomniany leksem służyłby więc nazwaniu otoczenia, które cechuje brak porządku i schludności.

Występująca w wersie <5> neutralna stylistycznie jednostka tłumaczeniowa *ward einer geboren* (pl. *urodził się pewien człowiek*, dosłowne tłum. E.L.) również została przetłumaczona w sposób kreatywny dla utworzenia komicznego efektu. Tłumacz wprowadza bowiem do tekstu docelowego frazę werbalną *powstał człowiek z paprochów*, która stanowi kreatywną aluzję do biblijnego mitu genezyjskiego zawartego w Księdze Rodzaju i dotyczącego upadku pierwszych ludzi i która jest zbieżna polem tematycznym ewokowanym przez tekst wyjściowy. O wspomnianej zbieżności decyduje zastosowanie rzeczownika *paproch*, opisanego przez [SZYM] jako „drobna cząsteczka czegoś; okruch”²⁰. Polski rzeczownik zawiera w swojej formie rzeczownik *proch*, występujący jednocześnie w biblijnej frazie „bo prochem jesteś i w proch się obrócisz”, co tworzy wspomnianą powyżej biblijną aluzję, a ze względu na jego zastosowanie dla określenia przedmiotów bezużytecznych tematycznie pasuje do opisywanego w tekście wyjściowym świata przedstawionego (zob. [BIB], Rodz. 3:18–20). Powyższa dwuznaczność tworzy komizm tekstu docelowego.

Wers <6> tekstu wyjściowego stanowi próbę charakterystyki głównego bohatera. Komizm językowy objawia się tutaj w zastosowaniu neologizmu *saustark*, który powstał w wyniku derywacji wymiennej od przymiotnika złożonego *bärenstark*. Polski tłumacz rezygnuje z przekładu niemieckiego neologizmu koncentrując się na tłumaczeniu niemieckiego przymiotnika *lässig* (zob. [DUD]: „w sposób niewymuszony i bez zachowania formalności”²¹) poprzez konkretyzację w postaci wprowadzenia do translatu rzeczowników *urok* oraz *spryt*. Efekt komiczny wprowadzony zostaje poprzez uzupełnienie przekładu o czasownik *grzeszyć czymś*, który w języku polskim stosowany jest głównie, jak podaje [SZYM], w formie zaprzeczonej dla określenia braku jakiejś cechy (zob. m.in. [SZYM]: „Nie grzeszyć talentem, odwa-

²⁰ Konteksty użycia wspomnianego leksemu wskazują jednak na to, że jest on używany przede wszystkim dla określenia drobnych niepotrzebnych nikomu okruchów; śmieci, zob. przykłady zebrane przez [NKJP], np. „W świetle reflektorów tańczą paprochy i różne farfole” i in.

²¹ zob. [DUD]: „[in selbstsicherer Weise] ungezwungen u. ohne große Förmlichkeit”.

gą, rozumem, uprzejmością, urodą itp. zupełnie nie mieć talentu, odwagi, rozumu, nie odznaczać się uprzejmością, urodą itp.”). Z drugiej strony w opisywanym wersie można zauważyć generalizację jednostki tłumaczeniowej *sein Haar saß perfekt* (pl. *miał idealnie dopasowaną fryzurę*, tłum. dosł. E.L.) poprzez zastosowanie ekwiwalentu *fryki stylówą ucieszył*. Na uwagę zasługuje użycie leksemów o znaczeniu potocznym *stylówą* oraz *fryki*, które nie są rejestrowane w słownikach języka polskiego [WSJP]. [SZYM], [DOR] czy też [SOB]. Ponadto wspomniane leksemy nie rejestrują także korpusy [NKJP] oraz [KorSJP], co sugeruje, że są to wyrażenia występujące przede wszystkim w języku potocznym, młodzieżowym, wprowadzone do tekstu docelowego w celu wytworzenia w odbiorcy efektu komicznego. Dla porównania korpus [Google] wymienia dla rzeczownika *stylówą* 400 000 000 odniesień, z czego duża część odnosi się przede wszystkim do sposobu autoprezentacji danej osoby. Rzeczownik *fryki* nie występuje natomiast nawet w korpusie [Google] i jest najprawdopodobniej kalką językową angielskiego rzeczownika w liczbie mnogiej *freaks*, który może być tłumaczony jako *świry*. Wprowadzenie do translatu wyrażenia *fryki stylówą ucieszył* jako ekwiwalent dla jednostki tłumaczeniowej *sein Haar saß perfekt* ma również swoje konsekwencje dla poziomu referencyjnego przekładu, ponieważ przyczynia się do głębszej charakterystyki głównego bohatera, który jawi się odbiorcom tekstu docelowego jako osoba nietuzinkowa i szalona.

W wersie <7> tłumacz dokonuje generalizacji tekstu docelowego rezygnując z wprowadzenia do przekładu ekwiwalentu rzeczownika *Großmut* (pl. *wielkoduszność*) i tłumacząc jednocześnie w sposób dosłowny rzeczownik *Tapferkeit* jako *odwaga*. Odrębnym problemem jest przekład jednostki tłumaczeniowej *Ich bin's leid*, którą [DUD] zalicza do języka potocznego i wyjaśnia jako „być czymś znudzonym, nie móc czegoś znieść”²². Chcąc uzyskać wierność stylistyczną w tekście docelowym, tłumacz wprowadza do przekładu ekwiwalent *bujac się wory*, który stanowi modyfikację potocznego, wulgarnego wyrażenia *bujac wora* używanego w stosunku do odbiorców płci męskiej w znaczeniu odejść, oddał się (zob. [SLA]). Ze względu na przynależność do niskiego poziomu stylistycznego (język potoczny, wulgarny) przedstawiony ekwiwalent może wpływać w większym stopniu na utworzenie efektu komicznego niż ma to miejsce w przypadku przytoczonej powyżej jednostki tłumaczeniowej, której odpowiada.

Kolejną jednostką tłumaczeniową, która może pełnić funkcję ludyczną jest *Macht euren Mist ma' allein*. Podkreśla ona rozdźwięk sposobem przedstawienia głównego bohatera jako osoby o szlachetnych cechach charakteru (*odwaga, wielkoduszność*), a jego wulgarnym sposobem wysławiania się i egoistycznym sposobem bycia. Mamy tutaj do czynienia z jednej strony z użyciem 2. os. l.m. (czasownik w trybie rozkazującym *macht*) w zastępstwie za będącą wyrazem szacunku do jednej lub wielu osób 3. os. l.m.²³, z drugiej zaś z zastosowaniem rzeczownika *Mist*, który [DUD] rejestruje jako leksem używany potocznie i pejoratywnie w znaczeniu „cięż-

²² zob. [DUD]: „jmds., einer Sache überdrüssig sein/werden; jmdn., etw. nicht mehr leiden, ertragen können”.

²³ zob. [DUD]: „(in Großschreibung) Anrede an eine od. mehrere Personen (die allgemein üblich ist, wenn die Anrede du bzw. ihr nicht angebracht ist)”.

kie, denerwujące, głupie sprawy”²⁴. Wspomniana jednostka tłumaczeniowa została przełożona przy pomocy ekwiwalentu *Nie wtykać mi w kaszę nosów*. Tłumacz dokonuje połączenia dwóch zwrotów idiomatycznych *wtykać/wsadzać/wścibiać w coś nos* (w znaczeniu [SZYM]: „wtrącać się, mieszać się do czegoś; interesować się czymś (zwykle tym, co kogoś nie powinno obchodzić)”) oraz *nadmuchać/napluć komuś w kaszę* (w znaczeniu [SZYM]: „nie pozwolić się wyzyskać, okpić, przewodzić komuś nad sobą, nie pozwolić sobie ubliżyć; dać sobie radę, umieć się bronić”). Poza wyraźną funkcją komiczną utworzony na potrzeby przekładu ekwiwalent jest wyrazem ostrzeżenia i niechęci głównego bohatera przed zainteresowaniem jego poczynaniami.

5. Podsumowanie

Efekt komiczny w przedstawionym powyżej tekście wyjściowym uzyskiwany jest poprzez zastosowanie dwóch odmiennych technik: zestawienia wyrażen o potocznych z jednostkami leksykalnymi o podniosłym charakterze (zob. wersy <3–6>, gdzie grupa czasownikowa *gedenke der Väter* występuje w sąsiedztwie takich leksemów jak *hausen* lub *Gezeter*) oraz pełnym sprzeczności przedstawieniem głównego bohatera jako osoby szlachetnej, a jednocześnie wysławiającej się w sposób niegrzeczny i wulgarny (zob. wersy <7–9>). Do osiągnięcia efektu komicznego w tekście docelowym tłumacz stosuje wiele odmiennych zabiegów lingwistyczno-przekładowych. Najczęściej stosowaną techniką jest wprowadzenie uzupełnień, które występują w wersach <1> (zob. ekwiwalent *żał schaby mi ściska*), <2> (zob. porównanie [brudne naczynia] *jak chlew, co czule piesszczą zlew*), <6> (zob. czasownik *grzeszyć czymś*). Niektóre z uzupełnień służą tłumaczowi do budowania komizmu poprzez ironię (zob. m.in. wprowadzony w wersji <3> przekładu czasownik *raczyć*). Kolejnym sposobem na utworzenie efektu komicznego w przekładzie były wprowadzone przez tłumacza w wersach <4–5> aluzje biblijne *świat Gomory* oraz *człowiek powstał z prochów* i zestawienie ich z leksemami o znaczeniu potocznym, tj. *fetor*, *paproch*, *obsyf*. Tłumacz nie stronił również od wprowadzania do tekstu docelowego leksemów niespotykanych w języku standardowym, tj. m.in. *fryki*, *stylówa* (zob. wers <6>), a także modyfikował występujące w żargonie młodzieżowym grupy wyrazowe (zob. *bujajcie się wory* w wersji <7> przekładu) i dokonywał kontaminacji wyrażen idiomatycznych (zob. *nie wtykać w kaszę mi nosów* w wersji <8> tłumaczenia).

Zastosowanie przez tłumacza wymienionych powyżej technik przekładu skłania do następujących wniosków: użyte w tekście docelowym językowe środki budowania efektu komicznego spowodowały, że funkcja ludyczna przekładu jest wyraźniejsza niż ma to miejsce w tekście wyjściowym. Wprowadzenie do tłumaczenia licznych uzupełnień powoduje natomiast, że główną strategią przekładu fragmentów komicznych w przytoczonym powyżej tekście wyjściowym jest *przeróbka* (niem. *Bearbeitung*), rozumiana jako „transformacja tekstu z zachowaniem jego jednej indywidualnej oraz złożonej cechy charakterystycznej i zmianą innych cech, który-

²⁴ zob. [DUD]: „lästige, ärgerliche, dumme Angelegenheit, Sache”.

mi się odznacza” (zob. M. Schreiber 1993:105)²⁵.

Bibliografia

- Attardo, S. (2002), *Humor and Irony in Interaction: From Mode Adoption to Failure of Detection*, (w:) L. Anolli/ R. Ciceri/ G. Riva (red.), *Say not to say: New perspectives on miscommunication*. Clifton, 165–188.
- Biblia Tysiąclecia: Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu* (1991), Poznań. [BIB]
- Benenowska, I. (2014), *Dowcip językowy w listach Marii z Kossaków Jasnorzewskiej do męża – recepcja współczesna*, (w:) D. Jastrzębska-Golonka/ A. Rypel (red.), *Prace Komisji Językoznawczej XXIV: Język, estetyka, sztuka*. Bydgoszcz, 19–30.
- Budrewicz-Beratan, A. (2008), *Śmiech po polsku. Problemy humoru w przekładach Charlesa Dickensa*, (w:) „Napis: Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej” 14, 369–385.
- Buttler, D. (2001), *Polski dowcip językowy*. Warszawa.
- de Man, P. (2000), *Pojęcie ironii*, (w:) P. de Man (2000), *Ideologia estetyczna*. Gdańsk, 252–281.
- Daedalic Entertainment (2012), *Deponia*. Hamburg.
- Deutsches Universalwörterbuch DUDEN* (2007), Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich. [DUD]
- Doroszewski, W. (red.) (1996), *Słownik języka polskiego*. Warszawa. [DOR]
- Dziemidok, B. (1958), *O niektórych koncepcjach komizmu*, (w:) „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”. Sectio F, *Nauki Filozoficzne i Humanistyczne* 13, 79–103.
- Fast, P. (1991), *O granicach przekładalności*, (w:) P. Fast (red.), *Przekład artystyczny*. Katowice, 19–27.
- Gaze, M. (2013), *Komizm językowy w felietonach Tomasza Olbratowskiego, czyli o tekstach nie dla wszystkich*, (w:) „Acta Universitatis Lodziensis” 20, 239–248.
- Gibbs, R.W. Jr. (2000), *Irony in Talk Among Friends*, (w:) „Metaphor and Symbol” 15, 5–27.
- Hejwowski, K. (2005), *O nieprzekładalności absolutnej i względnej*, (w:) K. Hejwowski (red.), *Kulturowe i językowe źródła nieprzekładalności*. Olecko, 349–360.
- Hejwowski, K. (2006), *Przekład: Mity i rzeczywistość. Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa.
- Jakobson, R. (1959), *On linguistic aspects of translation*, (w:) M. Baker/ L. Venuti (red.) (2000), *The Translation Studies Reader*. London, New York, 113–119.
- Kade, O. (1980), *Sprachvermittlung als gesellschaftliche Erscheinung und Gegen-*

²⁵ zob. tekst oryginalny: „Eine Bearbeitung ist eine medienunabhängige Texttransformation, bei der mindestens ein komplexes, individuelles Textmerkmal erhalten bleibt und die ansonsten auf Varianzforderungen beruht” (zob. M. Schreiber 1993: 105, tłum. E.L.).

- stand wissenschaftlicher Untersuchung*. Leipzig.
- Korpus języka polskiego. (URL <http://www.korpus.pwn.pl>). [Pobrano 05.05.2018]. [KorSJP]
- Koller, W. (1992), *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Wiesbaden.
- Lesner, E.D./ P. Sulikowski (2013), *Träger der (Un-)übersetzbarkeit in der künstlerischen Übersetzung*. Hamburg.
- Lesner, E.D. (2014), *Polska Wieża Babel. O poezji w tłumaczeniu. Studium kontrastywne*. Szczecin.
- Levinson, J. (2006), *Contemplating art: Essays in Aesthetics*. Oxford.
- Lipiński, K. (2002), „Po szynach ospale...” *O tłumaczeniach Lokomotywy Juliana Tuwima na język niemiecki*, (w:) „Recepcja – transfer, przekład” 1, 69–86.
- Lipiński, K. (2004), *Vademecum tłumacza*. Kraków.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego. (URL <http://www.nkjp.pl>). [Pobrano 05.05.2018]. [NKJP]
- Portal Google (URL <http://www.google.pl>). [Pobrano 05.05.2018]. [Google]
- Schreiber, M. (1993), *Übersetzung und Bearbeitung. Zur Differenzierung und Abgrenzung des Übersetzungsbegriffs*. Tübingen.
- Sęk, K. (2014), *Die Übertragung von Witzen in der audiovisuellen Übersetzung am Beispiel der Filmserie Shrek*, (w:) „Studia Translatorica” 5, 273–291.
- Słownik slangu i mowy potocznej. (URL <http://www.miejski.pl>). [Pobrano 05.05.2018]. [SLA]
- Sobol, E. (red.) (1995), *Mały słownik języka polskiego*. Warszawa. [SOB]
- Szymczak, M. (1981), *Słownik języka polskiego*. Warszawa. [SZYM]
- Teodorowicz-Hellmann, E. (1997), *Komizm w przekładzie prozy dla dzieci (Pipi Pończoszanka Astrid Lindgen po polsku)*, (w:) P. Fast (red.), *Komizm a przekład*. Katowice, 197–213.
- Żmigrodzki, P. i in. (red.) (2012), *Wielki Słownik Języka Polskiego*. (URL <http://www.wsjp.pl>). [Pobrano 05.05.2018]. [WSJP].